

WARTA ווארטא

ווארטא, שהוקמה במחצית המאה הי"ג, הייתה עיר על אדמות המלוכה. האזכורים הראשונים בדבר היהודים החיים במקום, שהגיעו בוודאי מצ'כיה וממורביה, מגיעים מראשית המאה הט"ז (1507). ב-1534 נבנה בית הכנסת הראשון, בקרבת כיכר השוק, ולא הרחק ממנו, בצד הדרומי, הוקם בית העלמין. ב-1564 בעיר היו 6 בניינים השייכים לצבור היהודי, וב-1616 – 17 בניינים. אין בידינו מידע רב על ההקמה הרשמית של הקהילה היהודית בווארטא. קהילה עצמאית עוד לא קמה ודאי במאה הט"ז.

המשבר הנובע ממלחמות הרסניות ומאסונות טבע ומשברי מזון בעקבות כך – הכל במחצית השנייה של המאה הי"ז גרם לכך שחיי שכנות של שלום יחסי הסכמה הדדית בין הנוצרים ליהודים היו לנחלת העבר. בתקופה של מתקפת שוודיה ווארטא, ששמרה על נאמנותה למלך פולין, נהרסה במלחמה ובשוד, והצבור היהודי סבל במיוחד – היהודים נרצחו באותה המידה גם על ידי השוודים וגם על ידי צבאו של סטפן צ'ארנצקי. בעת השריפה הגדולה של 1656 נשרף הרובע היהודי בעיר. תקומת הקהילה מחדש ובואה מחדש של האוכלוסיה היהודית חלו זמן קצר לאחר מכן (1660). בשנת 1671 יהודי ווארטא הגנו על זכויותיהם בפני המלך מיכאל קוריבוט ווישניובייצקי, שכתוצאה מהתערבותם השיב להם את זכות השחיטה הכשרה והמסחר בבשר, וגם התיר לפרוונים היהודים את ייצור מעילי הפרווה וכובעי הפרווה. ביטוי לסכסוכים עם תושבי העיר הנוצרים היה במגבלות שהוטלו על היהודים במאה הי"ח באשר למסחר בבירה ובוודקה. אולם במאה זו מספרם היחסי בין תושבי העיר גדל בהתמדה. בעת פעילותה של הועדה לחינוך העם (במאה הי"ח) בבית הספר היסודי בווארטא, שנוהל בידי מסדר הברנרדינים, למדו גם ילדים יהודים (הלמודים בבית ספר זה היו ללא תשלום). בעת שלטונו של סטניסלב המלך וגם אחרי חלוקת פולין החסידיים הגיעו למעמד המוביל בקהילה היהודית בווארטא. הרבנים המקומיים היו מחוגים של צדיקי לובלין, פשיסוכה וגורה קלוואריה (גור).

לפי מפקד האוכלוסין משנת 1800 בווארטא חיו 388 יהודים (41 אחוז מכלל התושבים). במחצית השנייה של המאה הי"ט מספר היהודים בווארטא חצה את רף 2000 תושבים, ועלה במעט על מספר התושבים הנוצרים – והיווה 56 אחוז (ב-1864) עד 52 אחוז (ב-1881) מכלל התושבים. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם אחוז היהודים באוכלוסיית העיר ירד לפחות מ-50 אחוז מתושבי ווארטא, שמנתה אז 4000 נפש.

תושביה היהודים של ווארטא עסקו במלאכה, בעיקר בתפירה ובחייטות, פרוונות, ייצור זכוכית. היו גם רופאים, רופאי שיניים וספרים. היה להם מעמד מוביל בין הסוחרים והסיטונאים המקומיים. החל מן המאה הי"ט פעלו גם מפעלי תעשייה קטנים (לייצור שמן, עיבוד עורות, ייצור סוכר, סודה וגפרורים וכן ייצור בדים). קרוב ל-20 מפחו יהודיות התפרנסו מחכירת משקים חקלאיים.

בפולין שחידשה את עצמאותה תומכים רבים היו למפלגות הציוניות, בעיקר לפועלי ציון (מפלגה זו הקימה בווארטא ספרייה ומועדון תיאטרון). לאגודת ישראל החרדית גם הייתה השפעה רבה, היא ניהלה בעיר את בית יעקב, בית ספר דתי לבנות. גם לבונד השמאלי הייתה פופולריות מסוימת.

בספטמבר 1939 הועלה באש בית הכנסת בווארטא (הרסוהו עד כלות שנה מאוחר יותר), ובסתיו, כבר לאחר סיפולה של העיר אל שטחי הרייך ("ארץ הווארטא") הגרמנים ניסו לגרש את האוכלוסיה היהודית לחלוטין, אולם ויתרו על רעיון זה מאוחר יותר. בפברואר 1940, בחלקה הצפון-מערבי של העיר, שם חיו מרבית היהודים המקומיים, הוקם הגטו (בסביבת הרחובות דהיום: ה-1 במאי, פאשקובסקייגו, סאדובה, קליסקה, פייקארסקה, קושצ'יושקי) ומונה היודנראט. הגדו לא הוקף בחומה – רק מחסומים ביציאה מהרחובות ציינו את גבולותיו – בתחילה נאסרו בו 2800 יהודים. על כל האסירים בגילאי 14 עד 60 הוטלה החובה לעבוד בעבודת כפייה לטובת הכובש בשטחה של ווארטא ובמחנות עבודה בגוסטין, פוטאז'יצה, פאבלוביצה. כתוצאה מהגירוש למחנות העבודה בלשנו, ז'ביקוב ויאניקוב מספר היהודים קטן ביותר ממחצית ב-1941. בין הנותרים רק התופרים, הסנדלרים והפרוונים יכלו עוד לעבוד את עבודתם בתנאי של זכות ראשונים לרכישת מוצריהם בידי הגרמנים. הכובש הקים בגטו מה שהוא כינה סדנאות לייצור לצרכי הצבא הגרמני. קבוצה קטנה של הנוער היהודי הועסקה בידי ראש העיר בעבודה במשקים החקליים שהוחרמו מיהודים.

חיסול הגטו בווארטה בוצע בידי הגרמנים באוגוסט 1942. קודם לכן הכובש ערך הוצאה להורג בפומבי של 10 נציגי העילית היהודית – באפריל בכיכר בו עמד בית הכנסת שנחרב נתלו בין השאר הרב אליאש לסקובסקי ויושב ראש היודנראט יצחק לנדאו. בקיץ רוב תושבי הגטו גורשו למחנה ההשמדה בחלם שעל נהר הנר. רק 400 בריאים יחסית וכאלה שעוד יכלו לעבוד הלאה הועברו לגטו בלודג'. מעטים, שארית הפליטה ששבו לעיר הולדתם אחרי השואה, עזבו אותה בדצמבר 1945 לאחר רצח של שניים מהם (שנחשדו בשיתוף פעולה עם השלטונות הקומוניסטים) בידי סיור של צבא פולין במחתרת.

בית העלמין היהודי הישן בווארטה הנמצא ברחוב גורנה, נחרב לחלוטין בידי הגרמנים בשואה. בתקופת פולין העממית בנו בשטחו שכונת מגורים וגן ילדים.

בית העלמין היהודי החדש, ששטחו משתרע על 1,3 הקטר, והממוקם בפינת הרחובות סאדובה ודצינסקייגו, הוקם בשנת 1800. המצבה העתיקה ביותר שנשתמרה היא של אברהם, והוא מ-1812, והלוויה הידועה האחרונה נערכה ב-1942. מעשה ההרס הוחל בידי הגרמנים בעת הכיבוש, כשהשתמשו במצבות לריצוף הכיכרות והרחובות בעיר. בשנות ה-80 של המאה שעברה שלטונות העיר החלו בחיסול בית העלמין המוזנח והנטוש, והסירו בין השאר את המצבות שנשתמרו עד אז. מהמצבות השבורות תוכנן לבנות חומת זיכרון. הודות ליוזמתו של אירניאוש שליפק ולהתערבות השלטון המרכזי תכניות אלה נגנזו – הודות לעבודתו רבת השנים של האיש ולעמדתו האיתנה בית העלמין סודר וגודר. המצבות הנותרות והפזורות שבו אל מקומן (שלמות או שבורות). בעשור הראשון של המאה ה"א, בעת עריכת רשימת המצאי בבית העלמין נרשמו כ-320 מצבות. על כמה מהן נראים קישוטים עשירים וכן כיתובים בעברית, יידיש ופולנית. לזכר 10 יהודי ורטה שבזמן המלחמה נתלו בהוצאת להורג פומבית. בבית העלמין מנציחים את האירוע באמצעות אנדרטה שהוקמה בשנת 1992 הודות לקרן לאון קלינובסקי ושני לוחות אבן גרניט שהוצבו בשנת 1995 הודות לקרן ברונקה אייזנשטיין-רוסן.